
DOKUMENTY A MATERIÁLY

UHORSKÁ VOJENSKÁ LITERATÚRA V 17. STOROČÍ. ZÁKLADNÁ CHARAKTERISTIKA UHORSKEJ VOJENSKOVEDECKEJ LITERATÚRY

GÁBOR HAUSNER

HAUSNER, G.: Hungarian military literature in 17th century. *Vojenská história*, 4, 12, 2009, pp. 91–125, Bratislava.

The article of G. Hausner deals with the context of military literature in Hungary in the 17th century. There are three main focuses of the study: firstly it is the development of the opinions of the military in Europe in 17th century, secondly there are the primal specifications of the military literature in Hungary in the century; and finally it is the typology of the contemporary military literature. This is an example of a work of high quality providing us with a concise structure of the development of the military in its theoretical level – as a new scientific field. It was during the 17th century that the theoretical foundations of the military were built up. The process is concisely presented in the first part of the study. In the second part the author describes the main elements of the literature on military in Hungary, however it is important to mention the fact that there were no works published then on the theory or the practise of the military. The last part of the study is very interesting as it contains the typology of the military literature: theological literature /sermon/, military directives /military orders: edicts and regulations/, occasional literature /essays and presentations/, handwritten works on the military technique, political works, dealing with the military issue as well as the works focussed on the military tactics and strategy.

Military History. Hungary. 17th century. Military literature.

Domácia uhorská vojensko-vedecká produkcia literatúry 17. storočia je dosť chudobná. Oproti viac ako poltisíc zahraničným titulom poznáme sotva niekoľko desiatok uhorských prác, čiže diel publikovaných od uhorských autorov doma a v zahraničí, buď v maďarskom alebo cudzom jazyku, a to predovšetkým v latinčine a nemčine. Keď od nich odrátame vojenské predpisy a poriadky, tento pomer je ešte horší, zostáva dovedna iba pár prác. Môže sa teda zdať oprávnenou sťažnosť Jozefa Virága, strážmajstra 48. Gollnerovho pešieho pluku, ktorý v roku 1836 adresoval verejnú výzvu k orgánom stolíc krajiny vo veci založenia časopisu pre vojenské umenie a históriu s názvom *Tudományos Hadász* (Vedec-ký stratég). Ako odôvodnenie píše toto: „na všetky vedecké odvetvia sa obracalo doteraz viac pozornosti v našej vlasti, no vojenská veda po stáročia ostáva osihotená, čo dokazuje malý po-

čet takýchto kníh, respektíve ich neexistencia“.¹ S týmto sa zhodujú Zrínskeho slová napísané v 50. rokoch 17. storočia: „iné národy píšu knihy o spravovaní vojska, my sa im zase vysmie- vame, kolko schopností a umu je na to potrebné“.²

Toto všetko isteže neznamená to, že Uhorské bolo vynechané z európskeho vojenského vývoja, alebo žeby sa okrem Zrínskeho (Zrínyi) nikto nevenoval vojenskej problematike Uhorského kráľovstva a Sedmohradska, sformulovaním ponaučení o vojenstve. Uhorské vojenské myslenie 17. storočia zachovalo početné pamiatky v kniežacej a aristokratickej korešpondencii, rodových archívoch, v dišputách (prevažne v latinčine), napísaných Uhrami na zahraničných univerzitách, na stranách cirkevných prác, tlačou vydaných a nevydaných letákokch, v opíniách (predstavách), domnienkach zachovaných v spisoch viedenských centrálnych orgánov a návrhoch. Faktom ale je, že z vojenskovedeckej produkcie ranonovovekého Uhorska prakticky úplne chýbajú výlučne teoretické práce, prevažnú časť tvoria praktické diela. Aj Zrínskeho práce sa zachovali vo forme rukopisu, lebo ako sa vo svojom letáku pod názvom *Áfium* aj on sám bol nútený vyznať: „aj pred týmto som napísal malý traktát, ktorého názov je *Vitéz hadnagy (Hrdinský veliteľ), ale držím ho iba u seba, lebo nevidím takého, kto by sa kochal v jeho čítaní, sám sa veru z ničoho tak človek nemôže učiť, ako z neho*“.³

Keď hľadáme príčinu tohto javu, musíme sa zmieriť so skutočnosťou, že od roku 1526 prestala existovať politická a územná celistvosť krajiny v dôsledku tureckej okupácie. Uhorské kráľovstvo sa dostalo pod habsburskú nadvládu. Sedmohradsko sa ako turecký vazal stalo samostatným kniežatstvom, centrálné časti krajiny anektovali Osmani do svojej ríše. Od tohto okamihu sa dá do konca 17. storočia rozprávať o Uhrami vedenom samostatnom uhorskom vojsku bojujúcom za národné ciele iba v prípade Sedmohradska, vojenské záležitosti Uhorského kráľovstva spravovala Viedeň. Tento nepriaznivý vývoj sťažovalo, že nastala dlhá, takmer 150 rokov trvajúca, vojenská epocha spôsobujúca obrovské ľudské a majetkové straty. Kvôli tomu rovnako ako v Uhorskom kráľovstve, tak aj v Sedmohradskom kniežatstve chýbali zdroje, ktoré by umožnili sformovanie regulérnej stálej armády a prijatie vymožeností európskeho vojenstva. Popritom aj politické a vojenské okolnosti zabráňovali tomu, aby Uhorsko postavilo vojsko zodpovedajúce úrovni vtedajšej doby. Zväčša feudálne, čas od času zvoláva uhorské vojsko, slúžiace na základe stavovských povinností, sa vyznačovalo slabou vojenskou hodnotou, čo do zloženia, ako aj štýlu boja, čím sa odlišovalo od západoeurópskych armád. V západnej Európe o výsledku vojen (rovnako ako aj o obliehacích operáciách a otvorených poľných bitkách) rozhodovala dobre vycvičená pechota vyzbrojená už drevcovými zbraňami a palnými zbraňami. Poľné a pohranično-pevnostné vojsko tvoriace kostru uhorských vojenských síl pozostáva – prevažne z ľahkej jazdy. V rámci vojenskej delby práce v Habsburskej ríši, ako aj v trvalej protitureckej pohraničnej obrane pozostávalo až do konca 17. storočia z väčšej časti z jazdeckta vyzbrojeného ľahšími zbraňami, pre ktorý bol a zostal charakteristický neregulárny štýl boja: prieskum, sledenie, záškodníctvo a číhanie.

Napokon, vo Viedni sídliači kráľovský dvor, malý počet uhorských aristokratických dvorov, ich nie veľká váha v rámci ríše, absencia univerzitnej a vysokoškolskej sústavy a príliš malý trh pre domáce vydania, ako aj v maďarčine vydaných vojensko-vedeckých tlačí mo-

1 Cituje: Dr. Váli Béla: A „Tudományos Hadász“ története. HK 1990, s. 420.

2 Kulcsár 2004, s. 105.

3 Kulcsár 2004, s. 213. Je pritom potrebné poznamenať, že Montecuccolliho práce nevyšli za jeho života, ale až po jeho smrti na začiatku 18. storočia.

hol zohrať úlohu v tom, že uhorská požiadavka tohto charakteru bola uspokojená dovozom publikácií tlačených v zahraničí.⁴

VOJENSKÉ PREDPISY (EDIKTY A REGLEMENTY)

V 16. storočí možno tento žáner vojenskej literatúry ledva doložiť,⁵ následne po prvej tretine 17. storočia sa však už rozvinul po celej Európe. Požiadavka disciplíny a poriadku dostala po prvý raz významné miesto vo vojsku Mórica Oranžského a Gustáva Adolfa. Potom následne po vzniku stálych armád bolo potrebné vydávať písomné predpisy jednotne regulujúce život vojsk v čase mieru, ako aj počas vojenských ťažení.⁶ Vojenská historická odborná literatúra rozoznáva dva druhy vojenských predpisov: reglementy, „ktoré sa vo všeobecnosti zaoberajú organizáciou vojska“ a edikty, „ktoré obsahujú správne, disciplinované, morálne normy správania sa vojakov a tresty pre ich narušiteľov a formy postihu proti nim“.⁷

Zdá sa to ako určité protirečenie, ale tento rýchlo rastúci literárny žáner vojenskej vedy 17. storočia používaný pri výcviku a centralizácii, či presnejšie v prípade jeho odnože – ediktov, z ideovo dejinného hľadiska spája genetický vzťah k cirkevnej literatúre, spisbe riešiacej príčiny a spôsoby kresťanského vedenia vojny.⁸ Ako totiž vidíme, jednou z hlavných otázok bol poriadok pri ťažení či táborení, náležité pravidlá, ktoré zabezpečujú mravné, Bohu zodpovedajúce „sväté“ bytie. Na úzke vzťahy medzi dvoma žánrami poukazuje aj to, že značná časť známych ediktov sa začína s chválou Boha a analýzou jednotlivých bodov vykryštalizovaných podľa duchovno mravných požiadaviek kresťanského vojenčenia v kazateľskej praxi. Poriadok sa väčšinou začína zákazom bohorúhačstva, na ktoré nadväzujú body o opilstve, nadávkach,⁹ potom následné odsúdenie pustošenia v biednej obci, doplnené o úctu k cirkevnému poriadku a sviatkom, a následne iba potom sa hovorí o organizácii vojska a o konkrétnych otázkach poľného poriadku. Prvý bod vojenského predpisu protestantského sedmohradského vojvodu Juraja I. Rákócioho (Rákoczi) z roku 1634 znie: „*Je preto potrebné, aby každý človek – kresťan žil čistým a dobrým životom, a aby zanechal všetky ohavnosti, krádeže, vraždy, zlodejstvá a škodenie cirkvi.*“¹⁰ Týmto sa začína aj poriadok banského hlavného kapitána katolíka Adama Forgáča (Forgách) vydaný v roku 1648: „*Keďže nad*

4 Pozri k tomu: Domokos György – Hausner Gábor – Veszprémy László: Hadtudományi nyomatványok régi könyvjegyzékeinkben. *Magyar Könyvszemle*, 1997, s. 33–57.

5 O jeho vzniku a žánrových kritérií pozri: *Schmidtchen* 1990, s. 31; *Leng* 2002, s. 9–10.

6 O organizácii vojenského stavu a disciplíny, od cvičenia (Wallhausen) do Le Metre/ho konceptu „človeka stroja“, ako aj „techniky disciplíny“, po poňatie Guiberta, ako aj disciplinizácii ako modelu moci, až po premenu na spoločensko-organizačnú silu pozri: *Foucault* 1990, 185–236. (Disciplinizácia).

7 *Bánkúti* 1976, s. 152.

8 Na toto poukazuje aj Michael Foucault, keď hovorí, že v protestantských vojskách Mórica Oranžského a Gustáva Adolfa cirkevnými cvičeniami ovplyvnený rytmus času- vallásgyakorlatok ritualizálta időütem“ prispeli k upevneniu vojenskej disciplíny. *Foucault* 1990, s. 203. Predikácia, ako správny poriadok a nástroj vojenskej disciplíny sa objavuje aj v domácich predpisoch. Nariadenie Michala Telekiho hovorí toto: „Keď kazateľ vykonáva Božie služby, celé praesidium nech je nútené ísť na kázeň a na pochod za orodovanie-modlitbu. Kto ju po prvý raz vynechá nech je napomenutý, kto po druhýkrát, nech jeho milosti [kapitán a veliteľia hradov] stanovia trest pre neho.“ *Koncz József*: Teleki Mihály utasítása a huszti vár kapitánya és várnagyai számára, 1669-ből. HK 1893, s. 292.

9 Proti nadávaniu vystúpil aj František II. Rákóci, 29. augusta 1705 vydal osobitný predpis, keďže sa domnieval: „naše milostivé a blahodarné snahy, ciele najviac zdržiava a prekáža im, že nie iba ľud, ale aj spomedzi hlavných stavov a šľachticov viacerí zišli z cesty miernosti a zbožnosti a neskrtnými perami praktizujú do neba volajúce otravné nadávky a preklánania ...“ *Veress Endre*: II. Rákóczi Ferenc hadi rendelethe a káromkodók ellen. HK 1892, s. 712-715.

10 *Szilágyi Sándor*: I. Rákóczy György 1634. évi hadi szabályzata. HK 1894, s. 143-144.

všetkým má mať na zreteli každý kresťanský veliteľ a príslušníci hrdinského stavu pod ním [t. j. podriadení vojaci – pozn. prekladateľa] v prichádzaní i odchádzaní, v šťastí i nešťastí, sväté Veľičenstvo Boha a pochvalu jeho svätého mena: preto nech majú všetky preklínania a nadávky zákaz pred Bohom ...“¹¹

Podobne na spojitost týchto dvoch žánrov poukazuje porovnanie vojenských predpisov od Tolnaiho *Szent Had* (Sväté vojsko) a predpisov z kuruckých čias zachovaných z rokov 1676 – 1678 pozostávajúcich z 11 bodov.¹² V diele *Szent Had* nazýva Tolnai „veliteľov, vojvodcov vojska, kniežatá, generálov, kapitánov, poručíkov, desiatnikov atď.“ ako hlavy ľudu, ich strážcov, ktorých úlohou je „aby nenechali medzi bojovým ľudom [t. j. vojakmi] panovať skryté hriechy v celej ich sile. Aby nevyhoveli poznačeným cégéres evidentným zlodejom, smilníkom, vrahom, sarczoltatóknak, rúhajúcim, hriechy hrdinského stavu nech nezjedia...“¹³ Vojenský predpis sa v záujme dodržania dobrej disciplíny vojska začína výberom vojenských hodnostárov: „Ak ktorýkoľvek vojvodca, generál, kapitán, poručík alebo desiatnik chce držať svojich podriadených v dobrej disciplíne, je potrebné, aby každý vojenský hodnostár pri vojsku bol natoľko znalý, aby sa dobre vyznal vo výkone svojej funkcie. V 2. bode predpisu sa citovaním latinských prísloví rozvádza potreba sankcií: „Každý hodnostár nech potrestá prvé i najmenšie previnenie svojho podriadeného, aby tak mohol potrestať podľa onoho príslovia: *Principiis obsta sero medicina paratur... Salvum sit piis auribus: Nech netrestá psa pred levom, ale leva pred psom; čiže treba potrestať väčšieho ako príklad pre menšieho, nie menšieho ako príklad väčšieho; lebo za čo väčšieho potrestajú, menší sa to skôr potom neopováži vykonať ...*“ V 3. bode Tolnaiho diela sa opakuje potreba doporučeného cvičenia: „vojsko nielen na pochode, čiže počas maširovania, ale aj počas odpočinkového táborenia treba zobrať na pastviny, a raz jedným spôsobom, druhýkrát zasa inou formou na spôsob bojovej zrážky, tak ich treba viesť a privykáť ich...“ Na základe týchto skutočností sa nedá vylúčiť, že vo vojsku prítomný vzdelaný Tolnai sa zúčastnil na koncipovaní predpisu, ktorý sa zaoberá spôsobom táborenia, pasením, t. j. kŕmením koní, postavením stráží, úlohami táborového majstra a napokon potrebou neustálej kontroly muštrovania prehliačky vojakov a muštrovacieho zoznamu.

Vydávanie reglementov bolo v kompetencii panovníkov (resp. v mene habsburských panovníkov prislúchala Dvorskej vojnovkej rade), v niektorých prípadoch veliteľov ich vojsk. Edikty, inštrukcie pripravovali aj ľudia stojaci na nižšej vojenskej hierarchii, v Uhorsku sa zachovalo napríklad viacero nariadení či inštrukcií z rúk hlavných kapitánov či zemepánov.¹⁴ Ich charakteristickou vlastnosťou je, že „neboli pripravené pre celé vojsko, ale iba pre jednotlivé oddiely, hradné stráže, alebo často pre uskutočnenie nejakého bojového úkonu“.¹⁵

Prvým príkladom ediktu v maďarčine je vojenský poriadok sedmohradského kniežata a poľského kráľa Štefana Bátoriho (Báthory) z roku 1576.¹⁶ Panovnícke predpisy, ako aj predpisy pre vojenských veliteľov vydávali sedmohradské kniežatá. V 17. storočí registrujeme v poradí prvý vojenský predpis Štefana Bočkaja (Bocskay). Nariadenie datované 7. apríla 1606 v Košiciach upravovalo počet jednotlivých oddielov, právo vymenovania dôstojní-

11 *Illésy János*: Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány katonai rendtartása. HK 1892, s. 570.

12 *Koncz József*: Bujdosó magyarok hadi szabályzata, 1676–78. HK 1894, s. 569–571.

13 RMK I. 1197, s. 30–31.

14 O týchto pozri podrobne: *Markó* 1958, s. 153–157, 210–212.

15 *Rohonyi* 1954, s. 234. Práve preto sa nimi podrobnejšie nezaobrám, keďže to nie sú práce „komplexne...“, sformulované v zmysle vojenského umenia, ale ide o rôzne v sebe obsiahnuté možné úpravy“. *Schmidtchen* 1990, s. 31.

16 Vojenské ceremónie, ktorých sa mali pridržať všetci, ktorí prišli slúžiť panovníkovi, a to poručíci, ako aj ostatní. HK 1890, s. 6.

kov, disciplínu vojska, vzťah vojakov k civilnému obyvateľstvu.¹⁷ Jeho nasledovníkmi boli vojenské poriadky všeobecnejšej platnosti, alebo určené len na jedno vojenské ťaženie, ktoré sa zachovali od niekoľkých sedmohradských kniežat. Od Gabriela Bethlena (Bethlen) sú známe aj 4 nariadenia, jedno z nich (vydané asi v roku 1623) napríklad dosť podrobne v 53 bodoch upravovalo organizáciu vojska odchádzajúceho na ťaženie, subordináciu vojenských funkcií, disciplínu vojska, činnosť vojenského súdництва. Toto nariadenie by sa dalo už pokladať za reglement.¹⁸ Popri už spomínanom predpise Juraja I. Rákóciho z roku 1634 sa zachoval jeden krátky edikt od jeho syna, Juraja II. Rákóciho z roku 1660 z pozostávajúci z 11 bodov,¹⁹ potom nariadenie Imricha Tököliho (Thököly) pripravené v jeho hlavnom vojenskom stane v Ecsede po názvom *Udvári és több hadnagyimnak, tizedesimnek való tanuság* (Svedectvo pre dvorských a viacerých mojich poručíkov, desiatnikov).²⁰ Aj od Michala Apaího poznáme dva poriadky, z roku 1682 a 1686.²¹ Výpočet uzatvárajú pravidlá, artikuly, edikty a zákony vydané v čase povstania Františka II. Rákóciho, v roku 1707 (!) konfederáciou uhorských šľachtických stavov.²²

Ešte treba spomenúť dva príklady uhorského výskytu tohto žánru. *Štefan Döndösi* (Gyöngyösi), najpopulárnejší básnik druhej polovice 17. storočia, spísal okolo roku 1663 (v čase filakovského vojenského richtárstva vojenské regule vo veršovanej podobe pod názvom *Az jó vitézeknek tüköre* (Zrkadlo dobrým hrdinov) pre nižších dôstojníkov a pre vojakov (*vitézlő rend*).²³ V roku 1702 zase kapitán *Juraj Paločai* (Palocsay), slúžiaci v husárskom pluku generála Imricha Gomboša (Gombos), preložil do maďarčiny 60-článkový vojenský predpis cisára a uhorského panovníka Leopolda I. pre svojich husárov.²⁴

Zo žánru reglementov je v Uhorsku známych iba niekoľko pamiatok. Medzi ne patrí zlomok od *Mikuláša Zrínskeho* pod názvom *Tábori kis tracta* (Poľný malý traktát), a ďalej všeobecný vojenský predpis, *Regulamentum universale*, ktorý vznikol ako uzavretie viacročného vývoja výsledku Rákóciho vojensko-organizačnej činnosti a bol prijatý na onódskom sneme počas Rákóciho povstania, prostredníctvom spojených krajinských stavov a uvedený do zákona (zák. čl. 10 z roku 1707). Rákóci ako sedmohradské knieža a vládnuce knieža Uhorska napísal úvod tohto reglementu, kde spája od Boha dané vedenie vojny, skutočnú príčinu a stanovený poriadok s dovtedajšími vojenskými opatreniami povstania.²⁵ Na ďalšie posilnenie vojenského poriadku bolo prijaté opatrenie so súhlasom senátu a poľných generálov, ktoré pozostáva zo siedmich častí, ktoré sú ďalej rozdelené na body. Prvá, ešte nečíslovaná kapitola je vlastne tabuľkou stavu a počtov vyčíslením generálneho štábu, komisariátu, jazdeckej telesnej gardy, vojska atď. spolu s mesačným platom. Potom nasledujú časti o stave regimentov (o druhoch zbrani) a o funkciách; o žolde vojsk, ošatení; muštro-

17 HK 1890, s. 115–117. Od Bocskaja sa zachoval aj druhý, o niekoľko dní neskôr napísaný predpis, ktorý ukazuje, akú dôležitosť pripisoval vojenskému poriadku. Tamže, 1922, s. 232.

18 *Hausner Gábor*: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hadi edictuma. HK 2001, s. 469–485.

19 HK 1896, s. 252.

20 *Dr. Szendrei János*: Magyar hadi szabályzatok és utasítások a XVII. századból. HK 1889, s. 294–300.

21 HK 1891, s. 291–296., 721–724.

22 RMK I. 1734/a. O predchádzajúcich udalostiach: V. *Windisch* 1953, s. 34–35.

23 Všetky básne Štefana Gyöngyösiho. Vyd. *Badics Ferenc*. (Régi Magyar Költők Tára XVII. sz.) I. Budapest, 1914, s. 109–116., 459. Porovnaj: *Badics Ferenc*: Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. (Értekezések a Nyelvtudományok Köréből XXII/4.) Budapest, 1912, s. 42–45.

24 *Markó* 1958, s. 214–215. Porovnaj: *Iff. Fejérpataky László*: I-ső Lipót császár által kiadott katonai szabályzat. *A Ludovika Académia Közlönye*, IV (1877/X.), s. 164–168; *Thaly Kálmán*: Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885., s. 269 a iné.

25 *Bánkúti* 1976, s. 181–183.

vaní, o ošatení, správe koní a zbraní; o zásobovaní zimujúcich vojsk; o spôsobe „výberu peňazi“ (čiže o inštitúciách platby); „o vojenskom generálnom komisariáte“ a napokon časti o vojenskom práve.²⁶

V rôznych formách sa prejavujúca uhorská vojensko-legislatívna literatúra obohatila vojenskými pravidlami 17. storočia – popri mravných otázkach – vojenské myslenie o problematiku organizácie vojska, praktické otázky úpravy vojenského súdnictva, ďalej vzťahov medzi vojakmi a obyvateľstvom, ako aj rad praktických otázok vrátane zásobovania vojsk.

PRÁCE A RUKOPISY O VOJENSKEJ TECHNIKE

Tento žánrový typ literatúry zaoberajúci sa technickými otázkami, ktorý má napríklad v Nemecku tak bohaté tlačené a rukopisné memoriály,²⁷ v Uhorsku chýba. Neregistrujeme z tohto obdobia ani jedno v Uhorsku vytlačené, alebo od uhorského autora pochádzajúce a v zahraničí publikované dielo. Iba z konca 17. storočia, a zo začiatku 18. storočia sa zachovali tri rukopisy, ktoré svojou existenciou, poukazujú na záujem v tomto smere.

Z tohto obdobia sú zachované v dvoch zošitoch prvé náučné poznámky o pevnostiach od syna Mikuláša Zrínskeho, *Adama Zrínskeho* (podľa moderného knižničného názvu) *De la fortification militaire*.²⁸ Rukopis obsahuje prevažne pevnostné nákresy, náčrty, a na začiatku prvého zošita aj definície vo francúzštine. Podľa jedného záznamu rukopis vznikol na jar roku 1681, v čase pobytu Adama Zrínskeho v Leuvene. Zrínsky počas dlhej cesty (Kavaliéristour) takmer rok pobudol v Leuvene, kde sa zapísal na univerzitu a pravdepodobne navštevoval aj prednášky o vojenskom staviteľstve, výsledkom čoho sú tieto dva zošity. Poznatky zo štúdií neskôr využil v protitureckej vojne, kde spočiatku stál na čele vlastného murského vojska, neskôr sa ako podplukovník regulárneho cisárskeho pluku zúčastnil na viacerých ťaženiach, až kým hrdinsky padol v slankamenskej bitke.²⁹

Výsledkom spojenia protitureckej dobovačnej vojny a nového ideálu vzdelanosti sú v rukopise zachované poznámky o fortifikačnej od piaristického učiteľa a poľného kňaza *Lukáša Möscha*, známeho pod reholným menom *Lucas a S. Edmundo*. Nevedno odkiaľ získal matematické, pevnostno-staviteľské a vojensko-inžinierske znalosti, ktoré zúročil aj vo výučbe. Pochádzal z Mohuča (Meinz), potom sa najprv dostal ako žiak z Poľska do prievidzského a podolíneckého kolégia. Od roku 1680 už pôsobil ako učiteľ. V rokoch 1683 – 1684 v Podolínci prednášal študentom rétoriky a poetiky v rámci matematiky predmet *architectura militaris*. Pri obliehaní Budína v roku 1686 bol prítomný ako spovedník grófa Pálfiho (Pálffy), ale zároveň vypomáhal aj pri topografických a vojensko-inžinierskych prácach. Potom v rokoch 1686 – 1687 vyučoval vojensko-inžinierske poznatky pre dvoch Pálffyovských synov – Mikuláša a Františka. V roku 1689 znova pôsobil v Prievidzi, potom ho v roku 1697 preložili mimo Uhorska. Najprv zastával vysoké rádové funkcie vo Viedni, potom vo Varšave a napokon v Ríme; zomrel v roku 1701.³⁰ Počas učiteľskej činnosti L. Mösch vytvoril dve matematické učiteľské príručky, v ktorých možno nájsť zásadné state o pevnostnom staviteľstve, ďalej vydal jednu učebnicu aritmetiky (*Arithmeticus Practicus*. Nagyszombat [Trnava], 1697., RMK II.

26 RMK I. 1734.; *Bánkúti* 1976, s. 152., 181-219.

27 *Leng* 2002, s. 21-23.

28 *Bibliotheca Zriniana* s. 63-65., 419-420; n° 629., 630.

29 *Hausner Gábor*: Zrínyi Ádám. In: *Hősgaléria. A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk. *Bene Sándor és Hausner Gábor*. Budapest, 2007, s. 165-180.

30 Životopis a opis jeho rukopisov pozri: *Kilián István*: Házikáplán, táborigazda, tanár, hadmérnök. Emlékezés Moesch Lukácsra. *Vigilia*, 1986/8, s. 582-588.

1899.), ktorá nahradila dovtedy používanú jezuitskú aritmetiku.³¹ Podľa Štefana Kiliána bolo potrebné učiť uvedené predmety na prievidzskom a podolíneckom piaristickom kolégiu preto, lebo ich navštevovalo veľa šľachtických poľských mládencov, ktorí sa chceli zúčastniť, a neskôr sa aj skutočne zúčastnili na protitureckých bojoch.³² V prvej časti trojdielnej práce pod názvom *Bibliothecae Mathematicae...* datovanej v Podolínci roku 1684 boli uverejnené geometrické, mechanické a geografické znalosti s podtitulom *Architecturam militarem Theorio-Practicam*, ďalej sa podrobne zaoberal základnými pojmami pevnostného staviteľstva a jeho praktickými otázkami.³³

O osem rokov neskôršie, už z čias Möschovhov prievidzského pedagogického pôsobenia, sa v druhom rukopise v podstatnej kapitole (*Nucleus Architectonicae Militaris, Polemicae offensivae ac defensivae necnon Tactica seu Castrametationis*) venuje výstavbe pevností, ktorá je doplnená aj o pevnostnú stratégiu a znalosti poľných opevnení fortifikácií.³⁴ V úvode definuje pojem staviteľstva pevností („*Architectonica Militaris vulgo ingenieura, est ars Mathematica exacte loca fortificandi*“), potom rozlišuje dva základné druhy (pravidelné a nepravidelné opevnenie: „*regulares*“, „*irregulares*“). Praktický postup staviteľstva pevností rozdeľuje na 4 časti: 1. vymedzenie pevnostných línií („*Delineatio est descriptio linearum*“); 2. vzájomný vzťah stien, priekop a iných častí („*Ortographia*“); 3. zhotovenie pôdorysu („*Iconographia*“); 4. vytvorenie pevnostnej fronty („*Scenographia*“). Následne, ešte stále v úvode, objasňuje, ako treba v závislosti od terénu upraviť geometriu, a poskytuje používané merané jednotky. Konkrétne znalosti rozoberá rozčlenením na hlavy a paragrafy: pôdorysné línie (vonkajší a vnútorný polygon, bašta, kurtina atď.), uhly pevností (vrchol bašty, zalomenia atď.), prvky krížnych rezov pevností (parapety, palebné posty, priekopa atď.), vonkajšie ochranné diela, ako aj valové opevnenia. Ďalej sa v diele hovorí o francúzskom, nizozemskom a talianskom spôsobe pôdorysného návrhu pevností a objasňujú poznatky od Allaina Manesson-Malleta, Blaise Pagana, Errarda Bar-le-Duca, Georgia Fourniera. Zaujímavosťou je, že popri latinskom jazyku sa uverejňujú definície aj v nemeckom jazyku, a odborné výrazy sa uvádzajú po nemecky, francúzsky a aj taliansky. Nákreši a kresbami bohato vybavený rukopis svedčí o serióznej znalosti pevnostného staviteľstva a sčítanosti autora. Dielo používali ešte veľa rokov neskôr po odchode Möscha, aj v druhej polovici 18. storočia pri vyučovaní piaristov.³⁵

Napokon treba povedať, že v spisoch Pavla Esterháziho sa zachoval jeden po latinsky napísaný delostrelecký rukopis z roku 1706, ktorý v bodoch opisuje v danej dobe používané delá a druhy striel, ich váhu, rozmery delových hlavni a hrúbku ich liatia, potrebné množstvo strelného prachu a účinný dostrel. Poskytuje nariadenia ohľadom streleckej techniky a príkladmi analyzuje ich použiteľnosť v rozličných bojových oblastiach. (V súvislosti s poľným falkonetom sa napríklad poznamenáva, že proti stenám nemá žiadnu účinnú silu.)³⁶

31 Študijný predpis Lukácsa Moescha pod názvom *Ordo studiorum. Kalazantium*, 1913/14, s. 50.

32 V roku 1684 napríklad učil vojenským poznatkom tiež jedného príbuzného poľského kráľa Jána Sobieskeho. *Kilián*: c. d., s. 587.

33 *Lucas a S. Edmundo*: *Bibliothecae Mathematicae Patris Lucae a S. Edmundo e Scholis Piis*. Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára, [Centrálny piaristický archív] MSA. For. 0-5/23. I. diel.

34 *Lucas a S. Edmundo*: *Collectio manuscriptorum mathematicorum*. Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára, MSA. For. 0-5/15. ff. 131-143.

35 *Csaplár Benedek*: Révai Miklós élete. I. Budapest, 1881, s. 54.

36 *Bellicarum machinarum specificatio*. Magyar Országos Levéltár P 125 Esterházy család levéltára, Pál nádor iratai No. 11.938. [Maďarský krajinský archív, archív rodu Esterházy, Spisy palatína Pavla Esterházyho] Pozri: *Krizsán László*: Esterházy Pál nádor hadtudományi jegyzete. HK 1958/3-4, s. 195-201.

PRÁCE VENUJÚCE SA VŠEOBECNEJ TEÓRII VOJENČENIA
(STRATÉGIA A TAKTIKA)

Z tohto žánru v 17. storočí možno uviesť iba prácu udatného kapitána Mikuláša Zrínskeho, ale s názvom *Vitéz hadnagy* (Udatný vojvodca), ale prinajmenej z obsahového hľadiska, treba mať však stále na zreteli, že zároveň bola dielom, ktoré bolo súčasťou vtedajšieho politického diskurzu. Typológia by však bola neúplná bez jeho spomenutia, obzvlášť preto, že sa našiel pokračovateľ jeho snažení, pravda, až v 18. storočí, a to v osobe Františka II. Rákóciho.

Rákóci totiž na jeseň roku 1707, v dobe snáh o regularizovanie vojska sa sám pustil do písania, respektíve prekladu vojensko-historického diela. Zachoval sa pod názvom *A Hada-kozó embernek tanító scholája* (Vzdelávacia škola bojujúceho človeka) ako zlomok vojenskej príručky písanej vo francúzskom jazyku, ktorá obsahovala 19 fólíí a ktorá vznikla na základe práce *Pratique et Maximes de la Guerre* od La Valièreho. V tom istom čase Rákóci povedril Jána Szentiványiho prekladom práce *Georga Boecklera Schola Militaris Moderna* (Frankfurt, 1695).³⁷

Charakteristickým spôsobom si Rákóci nevybral sumárnu prácu od Boecklera obsahujúcu základne poznatky odboru a praxe, ale traktát pozostávajúci zo 4 kníh od francúzskeho autora, ktorý na príkladoch z dejín rozoberal medzi inými vlastnosti dobrého vojvodu, táborenie, poľné ťaženie, presun vojska, bojové zostavy, velenie vojskám, spôsoby obsadenia a dobýjania pevností a miest. Rákóci sa však neuspokojil iba preložením traktátu, doplnil ho niekoľkými úvodnými kapitolami. V časti o vojenskej disciplíne nasleduje Zrínskeho: „*Je zaiste neopísateľne veľa toho, čo vojenský človek a o to viac dôstojník musí vedieť, o tom všetkom, čo sumarizuje sa v regulách, o ktorých bude reč v nasledujúcom traktáte, iné zase pozostáva z dlhodobých skúseností, ktoré nie je možné opísať, keď pri tom všetkom hocikto nevie prvé, druhé naisto sa tak ľahko nenaučí. Odtiaľto pochádza utrpenie nášho národa, ktoré nech je obdarené od prírody mnohými vojenskými vymoženosťami, od čias blahoslaveného kráľa Mateja bolo sotené do temnoty neznalosti, že ani názvy vojenských regúl sa nám nezachovali.*“³⁸ Rákóci sám sformuloval kapitolu o panovníckej kniežacej dôstojnosti s názvom *Az hadakozásnak fejeűrül, az országló fejedelemrül* (O vojenčení a o krajinskom kniežati). Úvod opisujúci ideálnu postavu moderného, absolutistického kniežata zabezpečil pre kniežata miesto vo výpočte takýchto diel.

Rákóci v preklade La Valièreho diela verne nasledoval svoj zdroj a dostal sa po druhú kapitolu. V prvej „*autor upozornil vojvodcov na to, aké veľké škody môže spôsobiť nevyhovujúci vojvodca svojmu kniežatu, a pouča vojvodcov o tom, ako si majú počínať, aby mali na zreteli vec svojho kniežata a krajiny, a nie vlastné záujmy; upozorňuje nás na neustále vzdelávanie, zahĺbenie sa v otázkach vojenčenia, na nutnosť nadobudnutia dejepisných a zemepisných znalostí. Druhá kapitola, ktorej preklad zostal nedokončený, hovorí o správnom výbere generála a o vhodnom zorganizovaní tábora.*“³⁹ Vo výbere prekladaného diela viedli Rákóciho vojensko-politické hľadiská a jeho francúzska vzdelanosť, ale vo formovaní úvodu a pri orientácii v žánri mu pravdepodobne napomáhal aj Zrínskeho vzor.

(Z maďarčiny preložili: Diana Duchoňová a Vladimír Segeš)

37 V Windisch 1953, s. 39-41.

38 Tamže, s. 48-49.

39 Tamže, s. 45.

LITERATÚRA

- Badics 1912. Badics Ferenc: Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. (Értekezések a Nyelvtudományok Köréből XXII/4.) Budapest, 1912.
- Bánkúti* 1976. Rákóczi hadserege 1703–1711. Vál. és a bevezetőket írta *Bánkúti Imre*. Budapest, 1976.
- Bibliotheca Zriniana. A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Szerk.: Klaniczay Tibor. (Zrínyi Könyvtár IV.) Budapest, 1991.
- Domokos – Hausner – Veszprémy 1997. – Domokos György – Hausner Gábor – Veszprémy László: Hadtudományi nyomtatvánok régi könyvjegyzékinkben. Magyar Könyvszemle (1997).
- Fejérpataky 1877. Ifj. Fejérpataky László: I-ső Lipót császár által kiadott katonai szabályzat. A vLudovika Académia Közlönye, Iv (1877/X).
- Foucault 1990. Michael Foucault: Felügyelet és büntetés. A börtön története. Ford Fászy Anikó, Csürös Klára. Bp., 1990.
- Hausner 2001. Hausner Gábor. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hadi edictuma. Hadtörténelmi Közlemények, 114 (2001).
- Hausner 2007. Hausner Gábor: Zrinyi Ádám.=Hősgaléria. A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben. Szerk. Bene Sándor Hausner Gábor. Bp., 2007.
- Illésy 1892. Illésy János: Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány katonai rendtartása. Hadtörténelmi Közlemények (1892).
- Kilián 1886. Kilián István: Házikáplán, tábori lelkész, tanár, hadmérnök. Emlékezés Moesch Lukácsra. Vigilia (1886/8).
- Koncz 1893. Koncz József: Teleki Mihály utasítása a huszti vár kapitánya és várnagyai számára, 1669-ből. Hadtörténelmi Közlemények (1893).
- Koncz 1894. Koncz József: Budjós'ó magyarok hadi szabályzata, 1676 – 78. Hadtörténelmi Közlemények (1894).
- Krizsán 1958. Krizsán László: Estérházy Pál nádor hadtudományi jegyzete. Hadtörténelmi Közlemények, 1958/3-4.
- Kulcsár 2004. Zrinyi Miklós prózai munkái. S a. R. Kulcsár Péter. (Zrinyi Miklós Összes Művei I. Szerk. Kovács Sándor Iván, Kulcsár Péter.) Bp., 2004.
- Lang 2002. Rainer Lang: Ars belli. Deutsche taktische und kriegstechnische Bilderhandschriften und Traktate im 15. und 16. Jahrhundert. (Imagines Medii Aevi. Interdisziplinäre Beiträge zur Mittelalterforschung 12.) Wiesbaden, 2002.
- Markó 1958. Markó Árpád: Adelélok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. I-II rész. Hadtörténelmi Közlemények, 1958/1-2.
- RMK I-III. Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. I-III/1-2. B., 1879-1898.
- Rohonyi 1954. Rohonyi Gábor: A Magyar hadtörténelem haladó katonai szabályzataiból. Hadtörténelmi Közlemények, (1954/1).
- Schmidtchen 1977. Volker Schmidtchen: Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister. Von den ersten Mauernbrechern des Spätmittelalters zur Belagerungsartillerie der Renaissance. Düsseldorf, 1977.
- Schmidtchen 1990. Voker Schmidtchen: Kriegswesen im späten Mittelalter. Technik, Taktik, Theorie. Weinheim, 1990.
- Szilágyi 1894. Szilágyi Sándor: I. Rákoczy György 1634. évi hadi szabályzata. Hadtörténelmi Közlemények (1894).
- Thaly 1885. Thaly Kálmán: Irodalom és mvelődéstörténeti tanulmányok a Rákoczi korból. Bp., é.n. (1885).
- V. Windisch 1953. V. Windisch Éva: Rákoczi Ferenc ismeretlen hadtudományi munkája. Irodalomtörténeti Közlemények, (1953).
- Váli 1990. Dr. Váli Béla: „A Tudományos Hadász“ története. Hadtörténelmi Közlemények (1990).
- Veress 1892. Veress Endre: II. Rákoczi Ferenc hadi rendelete a káromkodók ellen. Hadtörténelmi Közlemények, (1892).